

”Kriittinen linssi ja turvapaikka”

Feminismi terapeutisena käytäntönä venäläisessä aktivismissä

2010-luvun Venäjällä aktivoitunut feministiliike toteuttaa Pietarissa ja Moskovassa monipuolista poliittista ja kulttuurista aktivismia. Feminismi toimii aktivistien arjessa myös terapeutisena välineenä: sen avulla työstetään suhdetta itseen sekä ympäröivään yhteiskuntaan ja sukupuolinormeihin. Feminismin perustavalla tavalla aktivisteja muuttaneesta vaikutuksesta kertovat sille annetut metaforat ”kieli”, ”linssi” ja ”turvapaikka”. Henkilökohtaisen muutoksen ohella aktivistit tavoittelevat myös muutosta venäläisessä yhteiskunnassa yleisemmin, vaikkei sen aivan lähitulevaisuudessa uskota tapahtuvan.

Pussy Riotin Kristus Vapahtajan katedraalissa Moskovassa vuonna 2012 esittämä Punk-rukous ja sitä seurannut vankeusrangaistus nosti venäläisen feminismin hetkeksi kansainväliseksi puheenaiheeksi. Värikkäissä villapipoissa esiintyneistä naisista tuli kansainvälisiä julkkiksia, jotka muun muassa esittivät itseään amerikkalaisessa politiikan maailmaan sijoittuvassa tv-sarjassa House of Cardsissa. Samaan aikaan kun Pussy Riotin jäsenet kiertävät maailmaa, ruohonjuuritason feministit toteuttavat kuitenkin itänaapurissa aktivismia, josta edes harva venäläinen tietää aktivistipiirien ulkopuolella. Feminismistä on tullut 2010-luvun Venäjällä uudella tavalla ajankohtaista syistä, joita tarkastelen tässä artikkelissa.

Feminismillä on ollut Venäjällä pitkään huono maine. Aatteeseen on liittynyt mielikuva eliitin harjoittamasta tasa-arvotyöstä, jolla ei ole yhtymäkohtia tavallisten naisten arkeen. Esimerkiksi Venäjällä 1900-luvun lopussa aktivoitunut naisliike vältteli usein feministiksi identifioitumista, vaikka poikkeuksiakin toki oli (Hemment 2007). Nykyinen osin Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen syntynyt liike nimeää itsensä avoimesti feministiseksi siitäkkin huolimatta, että suuri yleisö ei usein ymmärrä, mitä feminismi tarkoittaa tai mustamaalaa sitä tahallisesti. Esimerkiksi Venäjän ortodoksisen kirkon johtaja patriarkka Kirill julisti Pussy Riotin tapauksen jälkeen feminismin ”vaaralliseksi ilmiöksi, joka lupaa naisille valheellisen illuusion vapaudesta” (Yle 10.4.2013).

Tarkastelen tässä artikkelissa nykyistä feministiliikettä ja sen kertomuksia feministisestä heräämisestä. Tarkasteluni kohteena on pieni mutta aktiivinen feministiryhmä, joka on aktivoitunut 2010-luvulla erotuksena sitä edeltäneestä naisliikkeestä, joka toimi Venäjällä 1990-luvulla ja jota on tutkittu paljon (Sperling 1999; Kay 2000; Henderson 2003; Hemment 2007; Salmenniemi 2008).

Nykyistä tutkimukseni kohteena olevaa feminististä liikehdintää on kuitenkin käsitelty tutkimuksessa vielä vähän (Sperling 2015).

Feminismi näyttäytyy haastattelemieni aktivistien kertomuksissa itesuhdetta perustavalla tavalla muuttaneena terapeuttisena käytäntönä. Esitänkin, että feminismi toimii minäteknologiana, jonka avulla venäläisfeministit rakentavat itseään moraalisisina subjekteina (Foucault 1998). Pureudun analyysissani siihen, minkälaiset hetket ja elämäntilanteet nousevat merkityksellisiksi suhteessa haastateltavien feministiksi tuloon ja mitä metaforia feminismi saa. Artikkelini etenee seuraavasti: esittelen ensin Foucault'n minäteknologiat ja aineistoni, jonka jälkeen siirryn tarkastelemaan naisliikkeen lähihistoriaa Venäjällä. Varsinaisessa analyysissä tarkastelen ensin syitä, joiden vuoksi feminismiin suosio on lisääntynyt 2010-luvulla, jonka jälkeen käsittelemme feminismin kiinnittyviä metaforia ja sitä, miten muutos itsessä kerrotaan näiden metaforien kautta. Viimeisessä analyysiluvussa tarkastelen aktivistien tapaa ymmärtää feminismin turvapaikkana, jossa käsitellään omia sukupuolittuneita traumoja.

Teoria ja aineisto

Michel Foucault'n minäteknologiat (1998) ovat eettisiä käytäntöjä, joiden avulla yksilöt voivat muokata kehojaan, ajatuksiaan ja käytöstään. Minäteknologioiden avulla pyritään saavuttamaan jokin päämäärä, esimerkiksi viisaus tai onnellisuus. Työstäessään itseään yksilöt määrittävät tietyn moraalisesti sopivan olemisen tavan ja rajaavat itsestään osan, joka muodostuu moraalisen harjoittamisen kohteeksi (emt. 134-5). Foucault'n minäteknologiat rakentuvat aina suhteessa vallitseviin vallankäytön muotoihin ja diskursseihin. Jotta itsen työstämistä voitaisiin ymmärtää, onkin ymmärrettävä kulttuurista ja historiallista toimintaympäristöä, jossa yksilöt asettuvat tiettyyn moraaliseen järjestykseen, tässä tapauksessa feminismin Venäjällä.

Minäteknologioita on hyödynnetty aiemmassa feminististä aktivismia koskevassa tutkimuksessa vähän. Esimerkiksi amerikkalaistutkija Margaret McLaren (2002) on kuitenkin tarkastellut feministien 1960-luvulla perustamia tietoisuudenlisäämisryhmiä (consciousness raising groups) minäteknologioina, koska ryhmissä keskityttiin työstämään henkilökohtaista muutosta. Tietoisuudenlisäämisryhmien keskeinen idea oli lisäksi, että henkilökohtaisia kokemuksia jakamalla naiset ymmärtäisivät kohtaamiensa ongelmien kuten lähisuhdeväkivallan heijastavan yhteiskunnan laajempia syrjiviä rakenteita ja aktivoituvan sitä kautta muokkaamaan sosiaalisia oloja. (Emt.155-160.) Juuri feministisissä tietoisuudenlisäämisryhmissä yhdistyivät Eva Illouzin (2008) mukaan

1900-luvun kaksi kulttuurisesti merkittävää diskurssia: feministinen ja terapeutin. Usein korostetuista eroista huolimatta feministinen ja terapeutin diskurssi ovat hänen mukaansa osoittautuneet kulttuurisiksi liittolaisiksi. 1960-luvulla alkunsa saanut feministinen liikehdintä ja terapeutin diskurssi ovat hyödyntäneet samoja tiedon kategorioita: molempien analyysin keskiössä on minuus ja sen muuttaminen. Lisäksi molempien kritiikki kohdistuu perheinstituutioon, jota koskevia sukupuolittuneita normeja ja vastuita ne purkavat. Siinä missä terapeutin diskurssi tarttuu ongelmiin yksilöllisten ratkaisujen näkökulmasta, pyrkii feminismi ratkaisemaan kodin piiriin sijoittuvat ongelmat poliittisesti. (Emt. 105-7.)

Foucault'n minäteknologioista ammentava feministisen muutoksen analyysini pohjaa Moskovassa ja Pietarissa syksyllä 2015 tehtyyn etnografiseen tutkimukseen. Aineisto sisältää 40 feministiaktivistin haastattelua ja kenttähavaintoja aktivistien kokoontumisista. En tuntenut venäläisiä feministejä ennen kenttätöiden aloittamista. Sain kuitenkin avainkontaktien kautta yhteyden muutamiin aktivisteihin, joiden kautta haastateltavia alkoi kertyä lumipallometodilla pian runsaasti. Feministisiä tapahtumia oli tarjolla molemmissa kaupungeissa lähes viikoittain. Kenttätöideni aikana vierailin muun muassa feministisissä keskusteluilloissa, itsepuolustuskurssilla, feministiteatterin harjoituksissa ja feministisillä festivaaleilla. Aloin myös törmätä kaupungilla feministeihin: naistenpäivänä kannattelemassa Pietarin pääkadulla Nevski Prospektilla *Patriarkaatti alas!* -kylttiä tai kokoustamassa kahvilassa. Kaiken kaikkiaan keräsin aineistoa Pietarissa sekä Moskovassa yhteensä reilut kolme ja puoli kuukautta.

Haastattelemini venäläisfeministien joukossa on naisia ja miehiä sekä sukupuolensa muilla tavoin määrittäviä henkilöitä. Tärkein haastateltavien valintakriteeri on ollut se, että haastateltava itse määrittelee itsensä feministiksi. Aktivismin ymmärrän laajasti julkisena feministisenä toimintana. Haastateltavista suurin osa on syntynyt 1980- ja 1990-luvuilla, mutta osa jo 1950- ja 1960-luvuilla. Vaikka haastateltavat asuvat nykyään Pietarissa tai Moskovassa, ovat monet heistä alun perin kotoisin pienemmiltä paikkakunnilta. Suuri osa haastateltavista on korkeasti koulutettuja, mutta joukossa on myös aktivisteja, jotka korostavat edustavansa työväenluokkaa. Olen muuttanut haastateltavien nimet tätä artikkelia varten.

Naisliike Neuvostoliitossa ja Venäjällä

Neuvostoliitossa ei herännyt 1960-luvulla länsimaihin vertautuvaa feminististä liikehdintää, sillä kulttuuriset olosuhteet olivat sosialismissa monin tavoin toisenlaiset. Naisten omaehtoinen organisoituminen ei ollut mahdollista, koska kaikki poliittinen toiminta oli puolueen alaista.

Toisaalta, kuten haastattelemani venäläisfeministit korostavat, läntisen feminismin tavoite, naisten oikeus palkkatyöhön, oli saavutettu neuvosto-Venäjällä jo 1917. Neuvostoliitossa 1970-luvulla virinnyt toisinajattelijafeminismi oli Hemmentin (2007, 76) mukaan epäpoliittisempaa: se keskittyi vähemmän rakenteisiin ja enemmän yksilölliseen vapautumiseen, vaikka ammensikin inspiraatiota läntisestä teoriasta. Neuvostonaiset pitivät esimerkiksi sukupuolista syrjintää itselleen etäisenä konseptina, koska heidän näkökulmastaan sekä naisia että miehiä sorrettiin neuvostoyhteiskunnassa (Kay 2000, 104; Lissyutkina 1999).

Poliittinen järjestäytyminen tuli perestroikan myötä 1980-luvun Neuvostoliitossa mahdolliseksi. Virallinen neuvostonaisten organisaatio Neuvostoliiton naisten komitea korvaantui lukuisilla valtiosta itsenäisillä naisryhmillä. 1990-luvulla Neuvostoliiton hajoamisen myötä naisten organisoituminen lisääntyi edelleen: syntyi ryhmiä, jotka pyrkivät paikkaamaan niitä sosiaalisen tuen aukkoja ja vastuita, joista hajonnut keskusjohtoinen sosialistivaltio oli aiemmin huolehtinut. (Sperling 1999, 15-18.) 1900-luvun lopun venäläinen naisliike oli erilaisista organisaatioista muodostuva moninainen kenttä, jossa ratkottiin naisten taloudellisen ja poliittisen aseman heikkenemisen synnyttämiä haasteita (Henderson 2003, 95).

Venäjällä sukupuolta ja kansallismielisyyttä koskevaa retoriikkaa käytettiin yhteiskunnallisen siirtymän oikeuttamisessa sosialismista kapitalismiin. Yhteiskunnallinen muutos esitettiin paluuna sukupuolten ”luonnollisiin” suhteisiin. (Kay 2000.) Uuden Venäjän sukupuolijärjestystä rakennettiin erontekona Neuvostoliittoon, jossa naisten emansipaation nähtiin edenneen liiankin pitkälle ja miesten olleen heikkoja (emt. 33). Myös 1990-luvulla toiminut naisliike nojautui toiminnassaan usein perinteiseen naiskuvaan, jossa naisten roolia esimerkiksi äiteinä korostettiin. Yksityisyyden käytyä Neuvostoliitossa vähiin, perheen merkitys kasvoi. Sperling (1999, 7) arvioi, että naiset eivät tästä syystä olleet valmiita kyseenalaistamaan perhettä ja sen sisäisiä sukupuolittuneita rooleja, kuten läntisessä feminismissä 1970-luvulla tehtiin. Salmenniemen (2008) mukaan naisliikkeen nojautuminen essentialistisen sukupuolieron käsitykseen voidaan nähdä myös taktisena ratkaisuna. Hyödyntämällä sosiaalisesti hyväksytyjä rooleja aktivistit pyrkivät oikeuttamaan poliittista toimintaansa ja edistämään tavoitteitaan. (Emt., 226.) Esimerkiksi Amy Caiazza (2002, 158-60) on arvioinut, että Sotilaiden äidit -järjestö sai poikkeuksellisen paljon näkyvyyttä 1990-luvulla hyödyntämällä julkisuudessa nimenomaan äitiyden kulttuurisesti arvostettua identiteettiä.

Kansainväliset järjestöt tukivat venäläistä naisliikettä 1990-luvulla, vaikka tuki suosikin tiettyjä ryhmiä toisten kustannuksella (Sperling 1999, 232). Vuoden 2001 jälkeen kansainvälinen rahoitus

naisliikkeen projekteille väheni kuitenkin merkittävästi, kun länsimaiden prioriteetit rahoituksessa siirtyivät muualle (Hemment 2007, 10). Vahvan naisliikkeen puute onkin osaltaan mahdollistanut 2000-luvulle tultaessa traditionaalisen sukupuoliretorikan vahvistumisen julkisuudessa ja seksismin politiikassa. Jos Boris Jeltsinin hallinto ei epävakaaalla 1990-luvulla onnistunut kehittämään sosialismin jättämään tyhjiöön uutta ”kansallista ideaa”, on Vladimir Putinin hallinto pyrkinyt 2000-luvun alusta lähtien vastaamaan kansalaisten tyytymättömyyteen perinteisiin arvoihin nojaavalla kansallisella idealla, joka pohjaa tiiviisiin suhteisiin ortodoksisen kirkon kanssa. (Sperling 2015, 48-49, 274-5.) Konservatiivinen puhetapa on pitänyt sisällään terävän kritiikin läntisiä arvoja kohtaan ja vaatimuksen paluusta ”perinteisiin arvoihin” korostaen naisten roolia perheen piirissä. Riabov ja Riabova (2014, 32) ovat puhuneet Venäjän uusmaskulinisoinimisesta viitaten ilmiöön, jolla poliittista valtaa on legitimoitu korostamalla poliitikkojen ja presidentin heteronormatiivista ”tosimieheyttä” ja yhdistämällä myös Venäjään valtiona maskuliinisia elementtejä.

2000-luvun lopulta sukupuoliriketyksistä on väännetty kättä myös lainsäädännöllisesti. Konservatiiviset päättäjät ja kansalaisjärjestöt estivät sukupuolten tasa-arvoa koskevan lain läpimenon ja ovat lisäksi ajaneet lakialoitteita, joilla on pyritty merkittävästi rajoittamaan naisten ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksia. Sukupuoli on politisoitunut ja saanut paljon näkyvyyttä julkisessa keskustelussa. (Temkina & Zdravomyslova 2014.) Samalla tiukentunut sukupuolipolitiikka on aktivoitunut 2010-luvun taitteessa ryhmän tasa-arvo-aktivisteja, joista osa identifioituu feministeiksi ja asettuu avoimesti vastakkain traditionaalisten sukupuolikäsitysten kanssa. Tätä artikkelia varten haastatellut feministit määrittelevät itsensä muun muassa anarko- tai queer-feministeiksi, radikaalifeministeiksi, vasemmistofeministeiksi tai yksinkertaisesti feministeiksi.

Nykyinen feministiliike on 1990-luvun naisliikkeen tapaan hajanainen ja moniaineksinen (Sperling 1999, 196). Merkittävin jakolinja feministikentällä kulkee radikaalifeministien ja queer-feministien välillä. Määritelmä mukailee osin haastateltavien omia identifioitumisia mutta pohjaa myös omaan kategorisointiini. Kaikki radikaalifeministeiksi luokittelemani haastateltavat eivät määrittele itseään radikaaleiksi, mutta heidän politisoimansa kysymykset kuitenkin mukailevat radikaalifeminismin tyyppillisiä teemoja. Ymmärrän radikaalifeminismin keskeisiksi tunnuspiirteiksi naisten ja miesten erottamisen omiksi poliittisiksi luokikseen (Koivunen 1996, 54). Radikaalifeministit keskittyvät aktivismissaan erityisesti sukupuolittuneeseen väkivaltaan, jonka osina myös pornografia ja seksityö (suosien sanaa prostituutio) nähdään (MacKay 2015, 60). Mukailen näitä määritelmiä myös omassa jaottelussani.

Aineistossa queer-feministit tekevät eron itsensä ja radikaalifeministien välille muun muassa kyseenalaistamalla feminismiin niin sanotulle kolmannelle aallolle tyypillisesti yhtenäisen naiskokemuksen (Budgeon 2011, 76) ja purkamalla dualistista sukupuolijaottelua. Sen sijaan he painottavat sukupuoli-identiteettien moninaisuutta ja intersektionaalista näkökulmaa, jossa erilaiset tekijät kuten sukupuoli, seksuaalisuus ja etninen tausta vaikuttavat samanaikaisesti kokemuksiin epätasa-arvosta. Queer-feministeille on tyypillistä vapaan seksuaalisen ilmaisun puolesta puhuminen ja heteroseksuaalisuuteen nojaavan sukupuolijärjestelmän haastaminen (Koivunen 1996, 54).

Nykyinen feministiliike taistelee Venäjällä monien samojen haasteiden kanssa kuin venäläinen naisliike 1990-luvulla: sukupuolittuneen väkivallan lisäksi normien purkaminen ja syrjintä julkisessa elämässä ovat liikkeen agendalla. Nykyinen feministiliike toimii kuitenkin 1990-luvun liikettä huomattavasti haastavammassa poliittisessa kontekstissa. Kansalaistoiminnan ehtoja on 2010-luvun alun vuosina merkittävästi kavennettu muun muassa laeilla ulkomaisista agenteista (2012) ja ei-toivotuista järjestöistä (2015) (viite 1). Myös vuonna 2013 säädetyllä ”homopropagandalalla”, joka ”estää ei-perinteisten seksuaalisuuntauksien propagoimisen alaikäisille”, on käytännössä vahvasti kansalaistoimintaa ja sananvapautta rajoittava vaikutus. Kuten Johnson ja Saarinen (2013, 562-3) toteavat, feminististä vastarintaa onkin kansalaistoiminnan tilan kavennuttua syytä etsiä nyky-Venäjällä paikoista, jotka eivät ensisilmäyksellä välttämättä vaikuta protestin paikoilta. Siirrynkään seuraavassa tarkastelemaan, miten aktivistit kertovat feministiksi tulostaan näissä 2010-luvun yhä ahtaammaksi käyneissä olosuhteissa.

Feministisen ”kielen” ajankohtaistuminen 2010-luvun Venäjällä

Venäläisaktivistit kuvailevat feministiksi tuloa usein murtuman kaltaisena yhtäkkisenä kokemuksena, joka on perustavasti muuttanut heitä. Esimerkiksi Masha, vuonna 1986 syntynyt radikaalifeministi, kertoo olleensa ennen feminististä heräämistä ”klassinen patriarkaalinen nainen, joka oli jo tyytynyt kohtaloonsa”. Heräämistä Masha kuvaa huudahduksilla (”hop!”), joilla hän havainnollistaa sitä, miten aivan kuin putoaa tuoliltaan. Lenalle, 1981 syntyneelle feministille ”murtuma” tapahtui, kun hän toteutti ensimmäisen julkisen feministisen performanssinsa. Lena kertoo, että oli suunnitellut useita huomiota herättäneitä performansseja julkisille paikoille: ”Tämä oli kuitenkin ainoa tapaus, jossa yksikään tiedotusväline ei tehnyt juttua. Se sivuutettiin täysin. Aloin pohtia, mistä on kysymys? Miksi ihmiset reagoivat joihinkin teemoihin, mutta jos tehdään esitys perheväkivallasta, he eivät reagoi mitenkään?”

Feministisen heräämisen juuret vievät haastatteluissa toistuvasti lapsuuteen Neuvostoliitossa. Yksi aineistossa esiintyvä jäsenyys feministiksi tulosta onkin se, että kertoja on itse asiassa ollut syntymästä asti feministi, vaikkei tätä identiteettiä alun perin olisikaan osannut nimetä. Muun muassa Olga, vuonna 1974 syntynyt moskovalaisfeministi, rakentaa tällaista koko elämän kattavaa feminististä kaarta kuvailemalla emansipoitunutta ”kaikki tärkeät päätökset tehnyttä” äitiään ja matriarkaattia muistuttavaa lapsuudenkotiaan. Yksinhuoltajaäidin kasvattama vuonna 1986 syntynyt Zoja puolestaan kertoo olleensa ”spontaani feministi” lapsesta asti, vaikka on tullut tietoiseksi feminismistään vasta viime vuosina:

”Minulla ei koskaan ollut mitään komplekseja siksi, että olen rikkinäisestä perheestä, ja siitä kiitos äidin omanarvontunnolle. Mutta myöhemmin, kun olin jo kasvanut ja minulla ei mikään onnistunut miesten kanssa, sanoin äidille: ’se johtuu kaikki sinusta, koska olet aina ollut kuin mies, enkä minä tiedä miten...’ En ymmärtänyt alkuunkaan, mitä tarkoittaa olla nainen!”

Zojan tapaan myös muut haastateltavat kuvaavat tilanteita, joissa vasta kohtaamiset koulussa tai muissa sosiaalisissa tilanteissa herättivät heidät ymmärtämään, että naisilta odotetaan yhteiskunnassa sukupuolensa vuoksi tietynlaista käytöstä. Se, että nainen voisi olla vapaasti mitä vain, ei toistunutkaan yhteiskunnallisella tasolla kuten kotona.

Vaikka feminismin juuret vievät usein lapsuuteen, paikantuu varsinainen feministinen herääminen haastatteluissa 2010-luvun alun tiukentuvan sukupuolipolitiikan vuosiin. Vuosi 2011 määrittyi ajankohdaksi, jolloin monet feministeistä päättivät ensi kertaa toimia, koska duumassa oli käsittelyssä lakialoite, joka olisi merkittävästi rajoittanut venäläisnaisten oikeutta aborttiin. Kuten Stella & Nartova (2016, 24) toteavat, lakialoite suunniteltiin stimuloimaan Venäjän laskevaa syntyvyyttä eikä esimerkiksi suojaamaan naisten lisääntymisoikeuksia. Rivkin-Fish tarkentaa (2013, 573) ”kansallisen lisääntymispolitiikan puoltajien” perustelleen abortin rajoituspyrkimyksensä keinona vahvistaa maata geopoliittisesti, sosiaalisesti ja henkisesti. Suurimmalta osin kumottua lakialoitetta seurasivat mittavat mielenosoitukset Vladimir Putinin hallintoa vastaan. Ne alkoivat joulukuussa 2011 ja jatkuivat koko seuraavan vuoden ajan ympäri Venäjää (Gabowitsch 2016). Helmikuussa 2012 feminismi nousi valtakunnan puheenaiheeksi, kun Pussy Riot julkaisi videonsa Kristus Vapahtajan katedraalista. Esimerkiksi anarkofeministi Varja mainitseekin juuri lukuisten merkittävien tapahtumien päällekkäisyyden vakuuttaneen hänet siitä, että feminismi oli se ”kieli”, jota tuli puhua muuttuneessa poliittisessä tilanteessa:

”Se oli siis 2011–2012, joten samaan aikaan olivat myös protestit ja Pussy Riotin tapaus. Kaikki tapahtui samaan aikaan ja ymmärsin, että tämä on kieli, joka täytyy omaksua. Se on se kieli, jota meidän tulee puhua ja laittaa muut kuuntelemaan.”

Vuonna 1987 syntynyt Irina toteaa, että vasta feminismi auttoi häntä ymmärtämään aiempia elämäkokemuksiaan. Hän kuvailee, miten tunsin ennen feministiksi tuloa olleensa aina väärässä paikassa – hänet soiaalitettiin lapsena mieheksi, vaikkei hän kokenut sukupuolta omakseen: ”tietoa oli liian vähän samalla kun koko ajan tunsin jotakin, vaikken pystynyt sitä selittämään.” Monien muiden feministien tapaan Irina oli feministisen politisoitumisen hetkellä jo mukana oppositiotoiminnassa, jonka kautta hän kertoo tutustuneensa ensi kertaa feministeihin: ”Aloin hiljalleen tutustua teoriaan, kirjallisuuteen, seurustella heidän kanssaan. Pidin heistä, koska vain siinä ympäristössä tuntui, että kaikki otetaan vastaan sellaisina kuin he ovat.”

Irian tavoin useat aktivistit kertovat olleensa feministisen politisoitumisen hetkellä jo mukana muussa poliittisessa toiminnassa. Feministinen herääminen paikantuukin esimerkiksi vasemmisto-, anarkisti-, LGBTIQ- ja taideyhteisöihin. Syyksi kerrotaan usein havahtuminen siihen, että yhteisön sisällä toteutuvat samanlaiset hierarkiat kuin yhteiskunnassa laajemminkin: miehet päättävät asioista ja naiset näyttelevät sivurooleja. Haastateltavia näyttäisikin 2010-luvun alussa motivoineen feminismin pariin kaksi tekijää: yhtäältä valtion konservatiivinen sukupuolista liikkumatilaa kaventanut politiikka ja toisaalta oma samanmielisten yhteisö, jonka sisällä epätasa-arvoisia käytäntöjä havahduttiin kyseenalaistamaan poliittisesti sähköistyneessä ilmapiirissä.

2010-luvun alun poliittiset tapahtumat koskettivat keskeisesti myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä: ”homopropaganda” kiellettiin lailla aluksi alueellisesti eri puolilla maata ja lopulta koko maassa. Seksuaalivähemmistöön identifioituminen ja feministiksi tulo kulkevat haastatteluissa usein lomittain:

Leila: ”Muistan puhuneeni kollegoilleni laeista, joista tuolloin neuvoteltiin [koskien poliittisia vapauksia, sukupuolikysymyksiä ja LGBTIQ-kysymyksiä] ja sitten kun ne laitettiin täytäntöön... On vaikea hahmottaa, mikä tapahtui milloin, koska ne kaikki liittyivät toisiinsa ja muistan kuinka kerroin olevani feministi, mutta en muista miten se alkoi...”

Haastattelija: ”Eli tulit ensin ulos kaapista bi-seksuaalina ja sitten...?”

Leila: ”En tullut ulos kaapista töissä, se oli... olen pysynyt kaapissa työkavereiden osalta, mutta tulin heille kuitenkin ulos kaapista feministinä (naurua).”

Feministit ovat olleet 2010-luvulla yksi ainoista poliittisista ryhmistä, jotka ovat avoimesti tukeneet seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä ja osoittaneet mieltään näiden rinnalla Venäjällä (Sperling 2015, 204). Feministien ja LGBTIQ-yhteisön yhteistyö onkin luontevaa, sillä niitä yhdistävät pääsääntöisesti tavoitteet kaikkien yhtäläisistä oikeuksista ilmaista vapaasti sukupuolta ja seksuaalisuutta. Yhteisten tavoitteiden lisäksi molemmat edustavat nyky-Venäjällä toiseutta suhteessa traditionaalisia arvoja korostavaan valtioon ja julkiseen diskurssiin. Kumpikaan ei nauti laajaa julkista tukea venäläisessä yhteiskunnassa (Riabov & Riabova, 2014, 32). Tulkiten feminismin lisäksi tarjoavan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen edustajille julkisen kommunikoinnin mahdollistavan diskursiivisen ja sosiaalisen tilan tilanteessa, jossa heidän sananvapauttaan on merkittävästi rajoitettu.

Vapaa ja vastuullinen feministinen subjekti näkee toisin

”Linssi” ja ”optiikka” ovat metaforia, jotka nostetaan toistuvasti kuvaamaan feminismiä venäläisaktivistien haastatteluissa. Niiden kautta feminismi kerrotaan uutena näkökulmana itseen ja sosiaalisiin suhteisiin. Samalla voimakas metafora – kokonaan uusi kyky nähdä – kielii mittavasta henkilökohtaisesta muutoksesta. Esimerkiksi Varja kuvailee ”kriittisen optiikan” syventyneen omalla kohdallaan, kun hän alkoi lukea feminististä kirjallisuutta ja peilata henkilökohtaista kokemustaan lukemaansa. Kriittisen linssin läpi tarkastellaan paitsi entistä itseä myös ympäröivää sosiaalista maailmaa ja työstetään suhdetta niihin. Siitäkin huolimatta, että näkymät joskus ovat raadollisia, kuten Masha kuvaa: ”Vähän aikaa sitten mietin, haluaisinko taas *lakata näkemästä* ja palata feminismiä edeltävään tilaani? Ymmärsin, etten haluaisi. Tämä on karvasta vapautta, mutta parempi niin kuin etten tietäisi mitään... ”

Niin kuin Masha yllä myös muut haastattelemani feministit merkityksellistävät feministiksi tulon usein vapaudeksi. Vaikka vapautuminen on aina liitetty feminismiin ja naisliikkeeseen, saa se Venäjän nykyisessä ”sukupuoli-ilmastossa” erityisiä sävyjä: traditionaalisten äänten voimistuessa yhteiskunnassa naisten henkinen ja sosiaalinen liikkumatila on kaventunut ja rooli äiteinä entisestään korostunut. Haastateltavat kertovatkin vapautumisesta ”äitiyden kultin” ja ”ohjekirjan mukaan elämisen” kyseenalaistamisen kautta. Leila kuvailee havahtumistaan seuraavasti: ”Se oli todella iso sysäys minulle oikeastaan – tutkia sitä ideaa, että mitä minun lopulta *naisena täytyy* tehdä?” Kiralle taas ymmärrys siitä, ettei lapsia olekaan *pakko* hankkia oli käänteentekevä oivallus

suhteessa kaikkeen siihen, mihin hänet oli lapsena kasvatettu. Haastateltavista ne harvat, joilla on jo lapsia, rakentavat usein vastakertomusta lapsensa takia uhrautuvan äidin kulttuurisesti vahvalle narratiiville (Ries 1997). Queer-feministi Tanja esimerkiksi kuvaa, miten hän on äidiksi tultuaan alkanut taistella autonomiastaan ja sanoa muille äitiyttä harkitseville: ”Mieti kahdesti!” Radikaalifeministi Lena puolestaan toteaa ehtivänsä paljon aktivismin saralla, koska on ”huono äiti”. Molemmat kertovat eronneensa lastensa isistä tultuaan feministeiksi. Äitiyden sijaan he korostavat aktivistin tai taiteilijan identiteettejään.

Haastatteluista välittyy myös vahva kokemus feministisestä voimaantumisesta. Näissä kertomuksissa operoidaan sairauden ja parantumisen käsitteillä, jotka ovat terapeuttisille narratiiveille tyypillisiä (Illouz 2008, 171-3):

”Lakkaat näkemästä itsessäsi ja omissa ominaisuuksissasi patologian ja alat nähdä sen yhteiskunnallisissa rakenteissa. Ja sitten tulee ideoita siitä, miten sen voisi muuttaa. Se on paljon parempi kuin jatkuva itsensä diagnosointi.” (Anastasia)

Feministit kuvaavat uutta itseään myös aikaisempaa aktiivisemmaksi ja itsevarmemmaksi. Rosa, vuonna 1993 syntynyt toimittaja, tarkentaa:

”Tunnen, että tässä onnistun. Voi olla, etten heti, mutta että ajan kanssa voin saada aikaan jonkin vaikutuksen, joka ei ehkä ole ratkaiseva, mutta vaikutus kuitenkin.”

Muutos itsessä kerrotaankin myös uudenlaisena vastuullisuutena. Jos esimerkiksi Masha kuvaa olleensa aiemmin jumissa ja passiivinen, toteaa hän nyt ottavansa aktiivisesti osaa feministiryhmänsä katutoimintaan. Vastuullisuus ja aktiivisuus kerrotaan näin myös feministisen itsensä työstämisen tuottamana moraalisenä pakkona, jopa vaihtoehdottomuutena. Myös Darja kuvailee, miten oikeastaan aktivismi, jota pitää tehdä epämurkaviin aikoihin, usein yöllä, julkisilla paikoilla ja josta voi jäädä kiinni merkittävien seurauksien, on vastaan hänen luontoaan. Hän kuitenkin kokee, ettei hänellä ei ole vaihtoehtoja. Feministisen toiminnan moraalinen pakko on läsnä aineistossa laajasti: vaikka varsinaiset tulokset olisivat vähäiset tai muutoksen mahdollisuuden ei yhteiskunnallisella tasolla usein edes uskottaisi, ei feminismiä silti voida olla tekemättäkään, koska omatunto ei sitä sallisi. Kaikki feministiksi itsensä määrittelevät eivät silti ole valmiita radikaaleihin katutoimintateksiin, osa ei niihin edes usko.

Feminismi turvapaikkana ja trauman hoitona

Pietarissa järjestetyillä feministifestivaaleilla eräs osallistuja rinnasti feminismin turvapaikkaan. Vaikka turvapaikan metafora ei nousekaan haastatteluissa suoraksi vertauskuvaksi feminismille, piirtyy se vahvana esiin rivien välistä. Erityisesti sukupuoleen liittyvät traumat ja niiden kollektiivinen käsittely feministien kesken turvallisessa ympäristössä nousevat esiin toistuvasti. Traumasta kerrottaessa matkataan ammentamaan aineksia lapsuudesta asti:

”Minulla, kuten monilla tässä yhteiskunnassa, on todella traumaattinen kokemus perheestä lapsena. Tosi armoton isä, ja autoritaarinen perhe. Sitä seuraa erittäin traumaattinen naiseuden kokemus, jossa on mukana paljon ihmisiä ja väkivaltaa. No, sellainen on melkein kaikilla naisilla, jotka tunnen.” (Darja)

Mielenkiintoista Darjan, jo useampia vuosia feministisessä aktivismissa mukana olleen pedagogin, tarinassa on se, miten hän kuljettaa kaiken aikaa mukana paitsi henkilökohtaista tasoa myös kollektiivista tasoa, jossa ”kaikilla naisilla on sama kokemus”. Myös Varja kertoo väkivallan kokemuksestaan yhteisöllisen tunnistamisen kautta: ”Kaikki naiset, joille kerroin siitä, ja jopa kaikki miehet, joille siitä kerroin, alkoivat muistella samanlaisia tarinoita...”

Tarinat sukupuolittuneesta väkivallasta ja sen tuottamasta traumasta artikuloituvatkin aineistosta yhdeksi keskeiseksi vaikuttajaksi feministiselle heräämiselle. Serguei Oushakinen (2009) mukaan trauma on ollut yksi perustavista tavoista rakentaa yhteisöllisyyttä Neuvostoliiton hajottua. 1990-luvulla alkunsa saaneita kollektiiveja, esimerkiksi Sotilaiden äidit -järjestöä ja Tshetshenian sodan veteraaneja yhdisti pyrkimys luoda kärsimyksen ja trauman narratiiveja hyödyntämällä kollektiivisuutta, joka oli sosialismin kaatumisen myötä menetetty (emt. 5-12). Kärsimyksen narratiivit olivat jo perestroikan aikaan tapa jäsentää yhteiskunnallista muutosta ja ilmaista toivottomuuden ja voimattomuuden tuntemuksia. Tällaisin kerronnan keinoin ilmaistiin myös halua kuulua tiettyyn moraaliseen kärsimyksiä kohdanneeseen yhteisöön. (Ries 1997.) Läntinen feministiliike on myös hyödyntänyt trauman käsitettä taistellessaan naisiin ja lapsiin kohdistuvaa lähisuhdeväkivaltaa vastaan. Lopputuloksena oikeusistuimet eri maissa ovat alkaneet puuttua lailla perheiden yksityisessä piirissä tapahtuvaan hyväksikäyttöön. (Illouz 2008, 168-9.) Venäjällä tätä lainsäädäntöä on kuitenkin päinvastoin purettu: lähisuhdeväkivalta dekriminalisoitiin tammikuussa 2017 sen jälkeen, kun se oli kesällä 2016 vasta tuotu rikoslakiin. Uuden lain mukaan puolison lyöminen on hallinnollinen rikkomus, josta voidaan rankaista esimerkiksi sakolla tai yhdyskuntapalvelulla.

Feministit kuvaavat, miten väkivalta on venäläisessä yhteiskunnassa arkipäiväistetty. Tämä näkyy jo kielen tasolla: esimerkiksi suosittu venäläinen sananparsi ”lyö tarkoittaa että rakastaa” kertoo osaltaan väkivallan traditiosta. Anarkofeministi Varjan mukaan juuri feministinen kieli mahdollistaa kuitenkin väkivallan tarkastelemisen kriittisesti:

”Vain feminismi puhuu väkivallasta jonakin, mitä ei pidä olla. Ongelmana. Kaikki muut poliittiset julkilausumat väkivallasta ovat täysin kritiikittömiä. Ne vain rakentavat lisää väkivaltaa, välittävät sen annettuna, eivät aseta kyseenalaiseksi.”

Yksi väkivallan julkiseksi tekemisen paikka oli kenttätöideni aikana feministinen sosiaalinen teatteri, joka kokosi kansainvälisen sukupuolittuneen väkivallan vastaisen V-day-kampanjan muodossa amatöörejä näyttelemään muun muassa amerikkalaisen Eve Enslerin kirjoittamaa Vaginamonologit-teosta. Näytelmäprojekti operoi toisaalta suljettuna tietoisuudenlisäämisryhmänä, jossa keskeisessä roolissa olivat henkilökohtaiset kokemukset ja niiden jakaminen harjoitusprosessin aikana. Toisaalta se päättyi julkiseen ulostuloon, jossa ryhmä paitsi esitti näytelmän sukupuolittuneesta väkivallasta, antoi myös kasvonsa väkivallan vastaiselle feministiselle taistelulle. Ann Cvetkovick (2003) on todennut, että trauman kategorian avulla voidaan käsitellä samanaikaisesti tunteellisia ja sosiaalisia prosesseja sekä ”kulttuurista muistia” (emt. 18). Hän ehdottaa, että tiettyjen aiheiden ympärille syntyy erityisiä trauma-kulttuureja, joissa perinteiset jaot henkilökohtaisen, julkisen, terapeutin ja poliittisen välillä hajoavat. Trauma-kulttuurit toimivat terapeuttisesti mutta saavat myös julkisia ilmaisun muotoja synnyttäessään ympärilleen yleisöjä (emt. 10). Ehdotankin, että feministinen teatteri on yksi ilmentymä tällaisesta sukupuolittuneiden traumojen ja ”kulttuurisen muistin” ympärille muodostuneesta monitasoisesta toiminnasta, jonka puitteissa paitsi kollektiivisesti työstetään traumaattiseksi koettuja kokemuksia ja muistoja, myös luodaan julkisuutta tietoisuuden lisäämiseksi ja sosiaalisen muutoksen käynnistämiseksi.

Johtopäätökset

Tässä artikkelissa olen tarkastellut venäläistä feminismiä minäteknologiana, jonka avulla venäläisaktivistit työstävät itseään feministisinä moraalisubjekteina ja suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan ja sukupuolinormeihin. Jos nykyistä feministiliikettä edeltänyt 1990-luvun naisliike ajoi asiaansa suhteellisen vapaassa yhteiskunnassa, toimii nykyinen liike sosiaalisessa ympäristössä, jossa sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen oikeuksia on mittavasti kavennettu. Toisin kuin 1990-

luvun liike, nykyinen aktivismi saakin osin radikaaleja muotoja ja asettuu avoimesti vastakkain perinteisten normien ja niitä edustavan hallinnon kanssa.

Aktivistien feminismille antamat metaforat ”kieli” ja ”linssi” kertovat syvästä muutoksesta feministiaktivistien itsesuhteessa. Itseä on feminismin avulla työstetty muun muassa vapaammaksi, aktiivisemmaksi ja vastuullisemmaksi subjektiksi. Uudenlaisena moraalisen velvoitteen feministeille näyttäytyy muun muassa aktiivinen toiminta tasa-arvon puolesta siitäkin huolimatta, etteivät haastateltavat aina usko, että he todella voivat muuttaa yhteiskunnallisia olosuhteita. Feminismi määrittäytyy haastatteluissa myös turvapaikaksi, jossa feministit voivat kollektiivisesti työstää sukupuolittuneita traumojaan eli kokemuksia syrjinnästä ja väkivallasta. Sukupuolittuneiden traumojen ympärille onkin syntynyt kulttuurisia tiloja, jotka toimivat sekä suljettuina kokemusten jakamisen paikkoina että feminististen teatteriesitysten muodossa julkisina ulostuloina, joiden kautta pyritään lisäämään tietoisuutta sukupuolittuneesta väkivallasta yhteiskunnassa. Samalla kun aktivistit tekevät hartiavoimin töitä väkivallan ongelman julkiseksi tunnustamiseksi, päättäjät ovat entistä hanakammin vaienneet siitä. Tästä viimeisin osoitus on lähisuhdeväkivallan dekriminointi alkuvuonna 2017 ”perheiden vahvistamiseksi”.

Feministinen aktivismi on nyky-Venäjällä pienen mutta aktiivisen liikkeen toimintaa. Kenttätöitäni seuranneet poliittiset tapahtumat antavat kuitenkin kiinnostavan signaalin siitä, että haastattelemani aktivisteja nuorempi, 2000-luvulla syntynyt sukupolvi on entistäkin valmiimpi konfrontoimaan hallinnon sekä sen uuskonservatiivisen ja seksistisen politiikan. Viimeistään lähisuhdeväkivallan dekriminointia seuranneissa ja hallituksen korruptiota vastustaneissa mielenosoituksissa alkuvuonna 2017 todistettiin 16–20-vuotiaiden nuorten voimakas poliittinen mobilisaatio (esim. Meduza 27.3.2017). Näistä nuorista yhä harvempi näyttäisi olevan valmis alistumaan siihen, että heidän vapauttaan rajoitetaan ylhäältä käsin ilman minkäänlaista dialogia. He etsivät tietonsa verkosta ja myös mobilisoituvat siellä, silloin kun valtaapitävien päätökset eivät heitä miellytä. Feminismi on yksi ideologioista, jonka näen edelleen vahvistuvan tämän nuoren polven aikuistuessa.

Viitteet:

1: Vuodesta 2012 lähtien kaikkien venäläisten järjestöjen tulee rekisteröityä oikeusministeriön ylläpitämään ulkomaalaisten agenttien listaan, mikäli ne saavat ulkomaista rahoitusta ja järjestön toiminta on määritelty poliittiseksi. Lisäksi vuodesta 2015 lähtien ulkomaalainen tai kansainvälinen järjestö voidaan määrittää epätoivotuksi, mikäli sen toiminta on ”vaarallista kansalliselle turvallisuudelle”. Tällaiselle järjestölle voidaan määrätä sakkoja tai sen työntekijöille vankilatuomio.

Lähteet:

Anttonen, Anneli (1997) *Feminismi ja sosiaalipolitiikka*. Tampere: Tampere University Press.

Budgeon, Shelley (2011) *Third wave feminism and the politics of gender in late modernity*. New York: Palgrave Macmillan.

Cvetkovick, Ann (2003) *An Archive of Feelings. Trauma, Sexuality, and Lesbian Public Cultures*. Durham & London: Duke University Press.

Foucault, Michel (1998) *Seksuaalisuuden historia*. Tampere: Gaudeamus.

Hemment, Julie (2007) *Empowering Women in Russia. Activism, Aid and NGOs*. Bloomington: Indiana University Press.

Gabowitsch, Mischa (2016) *Protest in Putin's Russia*. Cambridge: Polity Press.

Henderson, Sarah (2003) *Building Democracy in Contemporary Russia: Western Support for Grassroots Organizations*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Illouz, Eva (2008) *Saving the Modern Soul*. Berkley, Los Angeles & London: University of California Press.

Johnson, Elise & Saarinen, Aino (2013) Twenty-First-Century Feminisms under Repression: Gender Regime Change and the Women's Crisis Center Movement in Russia. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 38:3, 543-567.

Kay, Rebecca (2000) *Russian women and their organizations. Gender, Discrimination, and Grassroots Women's Organizations*. New York: St. Martin's Press.

Koivunen, Anu (1996) Sorto. Teoksessa Koivunen, Anu & Liljeström, Marianne (toim.) *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.

MacKay, Finn (2015) *Radical Feminism. Feminist activism in Movement*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

McLaren, Margaret (2002) *Feminism, Foucault and Embodied Subjectivity*. Albany, NY: State University of New York Press.

Ushakine, Serguei (2009) *Culture and Society after socialism. Patriotism of Despair: Nation, War and Loss in Russia*. Ithaca and London: Cornell University Press.

Riabov, Oleg & Riabova, Tatiana (2014) The Remasculinization of Russia? Gender, Nationalism, and the Legitimation of Power Under Vladimir Putin. *Problems of Post-Communism* 61:2, 23–35.

Ries, Nancy (1997) *Russian talk. Culture and Conversation during Perestroika*. Ithaca and London: Cornell University Press.

Rivkin-Fish, Michele (2013) 'Conceptualizing Feminist Strategies for Russian Reproductive Politics: Abortion, Surrogate Motherhood, and Family Support after Socialism'. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 38:3, 569–594.

Salmenniemi, Suvi (2008) *Democratization and gender in Contemporary Russia*. London: Routledge.

Sperling, Valerie (2015) *Sex, Politics & Putin. Political legitimacy in Russia*. Oxford: Oxford University Press.

Sperling, Valerie (1999) *Organizing Women in Contemporary Russia. Engendering Transition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stella, Francesca & Nartova, Nadya (2016) 'Sexual Citizenship, Nationalism and Biopolitics in Putin's Russia'. In Stella, F., Taylor, Y., Reynolds, T. and Rogers, A. (eds.) *Sexuality, Citizenship and Belonging: Trans-National and Intersectional Perspectives*. New York: Routledge.

Temkina, Anna & Zdravomyslova, Elena (2015) The Sexual Scripts and Identity of Middle-Class Russian Women. *Sexuality & Culture* 19, 297–320.

Temkina, Anna & Zdravomyslova, Elena (2014) Gender's crooked path: Feminism confronts Russian patriarchy. *Current Sociology Monograph* 62:2, 253–270.

Verkossa:

Orjala, Anne (2016) Patriarkka Kirill varoittaa feminismistä: tarjoaa vapauden illuusion. URL http://yle.fi/uutiset/patriarkka_kirill_varoittaa_feminismista_-_tarjoaa_vapauden_illuusion/6572806 (tarkastettu huhtikuu 2017).

Gorbatshev, Aleksandr (2017) Pochemu na aktsii protesta vyshlo stolko podrostkov i chego oni hotyat? URL <https://meduza.io/feature/2017/03/27/pochemu-na-aktsii-protesta-vyshlo-stolko-podrostkov-i-chego-oni-hotyat> (tarkastettu: huhtikuu 2017).